

Tomas Kavaliauskas

NUO IDEALIOS KALBOS IKI ROMANO MIRTIES

...kuo plačiau sparnus išskės, kuo didesnį ratą apsuks,
tuo bus lengviau, tuo laimingesnis bus žmogus...

M. K. Čiurlionis

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje analizuojamas analitinės filosofijos požiūris į kalbą. Aptariama „idealios kalbos“ samprata klasikinėje analitinėje filosofijoje ir literatūroje. Taip pat čia mėginama išvelgti šiandien skelbiamos romano mirties priežastį. Straipsnio pabaigoje prieinama prie minties, kad kalba – tiek analitinė, tiek literatūrinė – yra ribota.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: analitinė filosofija, literatūra, romanas, „ideali kalba“, objektyvi tikrovė, prasmingi sakiniai, faktas, iš-reikšti, žmogus, ribota kalba.

ABSTRACT

This article analyses how language is perceived in analytical philosophy. The concept of the “ideal language” is discussed in the light of analytical philosophy and literature. Also the author attempts to discern the reason why today is announced the death of a novel. The article is concluded with the thought that a language – regardless whether it is analytical or literary – has its own limits.

KEY WORDS: analytical philosophy, literature, a novel, the “ideal language”, objective reality, meaningful sentences, a fact, to express, a human, limited language.

Straipsnį būtų galima pavadinti: „Nuo tobulos kalbos iki romano mirties“. Mat žodžiu „tobula“ pasakome, kad aptariamasis dalykas gali būti daugiau ar mažiau tobulas, atskleidžiamame tobulumo hierarchiją. Be to, šis pavadinimas geriau skambėtų. Analitinėje filosofijoje – kuri čia ir bus aptariama – tradiciškai vartojama frazė „ideali kalba“. Todėl ir buvo pasirinktas šis pavadinimas. Nesvarbu, ar vartojama frazė „ideali kalba“, ar „tobula kalba“, tiek žodį „tobula“, tiek „ideali“ linkstama rašyti kabutėse. Neaišku, kas yra idealu, kai kalbama apie kalbą. Kokia kalba ideali – Maironio ar Aristotelio? Ar scholastikos filosofija, pasižyminti kalbos preciziškumu, terminų vartojimo griežtumu, turėtų būti laikoma idealiausia kalba nei poetinis D. Kajoko žodis, pajėgus transformuoti buitinį daiktą į neaprepiamą būties plotmę? Ar neatrodo, kad ideali kalba – tai pseudoproblema? Poetas rašo ir kalba poetiškai; filosofas – filosofiskai, logiškai, argumentuotai etc. Agrofirminos ekonomistas, praleidžiantis 40 valandų per savaitę, kalbėdamas

apie superkamų kiaulių kainas ir iš jų pagamintas dešras, taip pat kalba taip, kaip jis pats gyvena. Kiekvienas kalbą pritaiko savo tikslams. Atrodytų, tai savaime suprantama. Bet prisiminkime klasikinius kalbos analitikus ir pagrindinius jų teiginius. Šie kalbos analitikai vartoja matematinio tikslumo kalbą, siekdami, kad kiekvienas sakinytis būtų prasmingas, be to, informatyvus ir funkcionalus. Regis, buvo žmonių, kurie formavo idealią kalbą, remdamiesi loginiais mąstymo principais, tarytum viskas, kas „ne-logiški“ pasakyta, neturėtų prasmės. Klasikinės analitinės filosofijos atstovai argumentacijos išsamumą, aiškumą vertino labiau nei beletristinių originalumą ar įmantrumą.

G. Frege teigia, kad kalba – tai teiginiai. O jie turi būti pagrįsti logikos dėsniais. Ideali kalba – tai objektyvi kalba. Čia nereikalingi psichologizmai, nes jie inspiruoja subjektyvų požiūrį, o sykiu ir netikslią kalbą; o kas netikslu, subjektyvu, tas klaidinga. Fregei kalba – tai mintis, ir ji yra teisinga arba klaidinga. Ar sakinytis, kaip išreikšta

mintis, turi reikšmę, priklauso nuo jo teisingumo vertės. Sakinys turi būti prasmingas, kad atskirtume dvi teisingas mintis – pavyzdžiui, kad Žemė yra rutulio formos ir kad Saulė sudaryta daugiausia iš helio. Fregei svarbi minties esmė – minties reikšmė. Jam nerūpi kalbiniai minties atspalviai, išreiškiami vaizdingais būdvardžiais ar jungtukais. „Tai, ką galima pavadinti sakinio nuotaika, arba nuspalvinimu, kas išreiškiama intonacija bei ritmu, nepriklauso minčiai“, – teigia Frege.¹

B. Russellas su pasididžiavimu iš idealiosios kalbos pašalina išraiškos daugiaprasmiškumą, taip siekdamas atskleisti loginę sakinių struktūrą. Jam įdomu, kokio minimalaus žodyno reiktų išsamiam pasaulio aprašymui. Mat Russellui atrodo, kad žodžių gausa tik gimdo netikslumus. Žodyną reikia minimalizuoti – tik taip gali būti sumažintas klaidų skaičius. Šis filosofas tiki, kad, remiantis minimaliu žodynu, galima sudaryti teisingus atominius sakinius ir jais aprašyti atominius, tai yra esminius, toliau neskaidomus, pasaulio faktus.²

Ankstyvajam L. Wittgensteinui sakiny funkcionalus tik tada, kai jis yra loginis tikrovės atvaizdas. Pavyzdžiui: „Feliksas yra Ernos ir Johano tėvas.“ „Johanas yra Ingridos tėvas.“ „Feliksas ir Ingrida yra garsūs žmonės.“³ Kadangi aprašomoji tikrovė sudaryta iš keturių asmenų (objektų) ir jų tarpusavio santykio, viso to atvaizdas taip pat turi susidėti iš keturių elementų ir atitinkamo vienareikšmio loginio santykio.⁴

Atvaizdas

Asmenys: Feliksas, Erna, Johanas, Ingrida.

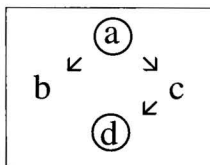
Savybė: būti garsiam.

Santykis: būti tėvu.

Vardai: a, b, c, d.

Vienviečiai predikatai: O.

Daugiaviečiai predikatai: → .

Taip nusakomas tiesioginis kalbos ir tikrovės ryšys. Visi kiti lingvistiniai atvaizdai arba klaidingi, arba iš viso nėra atvaizdai. Wittgensteinui kalba tamauja kaip faktų aprašymo įrankis. Sakiniai, kurie šios funkcijos neatlieka, yra beprasmy. Vertybės, bet kokios estetiškos, etinės ar religinės tiesos – beprasmy, nes jos nėra faktai. Prasmingi sakiniai atspindi objektyvią tikrovę, o etikos, estetikos, religijos tiesos negali būti prasmingos. Tad šio filosofo išvada tokia: „Apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti“. [P. 7]

Taip traktuojant idealią kalbą, vaizdinga literatūrinė kalba nevisad vertinama palankiai. Neatsitiktinai šiandien skelbiama romano mirtis. Neva literatūrinis žanras nepajėgus atstoti tiesioginio reportažo naratyvo, kuris tiksliai kopijuoja tikrovę, nemašo faktų sekos, neįvelia fiktyvių elementų, nekuria subjektyvios realybės. S. Rushdie straipsnyje „Dar kartą užtariant romaną“ primena Didžiosios Britanijos leidyklų asociacijos šimtmečio konferencijoje ištartus profesorius G. Steinerio žodžius, susyjančius su analitiniu kalbos supratimu: „Romanai kol kas dar bus rašomi ieškant hibridinių formų. Tačiau kuo romanai gali šiandien mus nustebinti, konkuruodami su geriausiu reportažu arba tiesioginiu pasakojimu?“

S. Rushdie primena dar ir tokią pastabą: „Žodžiai „aš niekada neskaitau romanų“, kurie dar prieš dešimtį metų būdavo tariami apologetiniu tonu, dabar išrėkiami sąmoningai didžiuojantis...“ Tai autoriaus paaiškinama štai kaip:

„<...> literatūra – gera literatūra – visuomet domino mažumą. Kultūrinė jos svarba kyla ne iš sėkmės kažkokiam reitingų kare, bet iš gebėjimo pasakoti mums dalykus, kurių iš niekur kitur neišgirsime.“⁶

M. Kundera taip pat sakė, kad įtakingiausias Europos menas – romano menas, o „romano vaikai“ apleido meną, kuris juos suformavo. Šiandieną europietį formuoja *mass media* žodiena, tas objektyvus tikrovės atvaizdas, besiremiantis kriminalinėmis ir politinėmis istorijomis. Žiniasklaidai triumfuojant, kiekvieną dieną kiekviename būte romanas dūsta, apsinešęs lentynų dulkėmis. Būtent šiame analitinės

filosofijos, technikos, žiniasklaidos amžiuje kaip nerealistinis romanas buvo kritikuojamas ir „Daktaras Živago“. Neva pernelyg daug įvykių pasikartotinai sutapo. B. Pasternakas parašė savo kritikams laišką „Interpretacija“. Jame sakoma:

„Aš realybę, kaip visumą, visada supratau it susidedančią iš tikslo, pabaigos, teloso, išsiuntimo, įvykdymo. Kodėl? Gal nevienodai suprantami išoriniai impulsai, kurie sužadina subjektyvų mūsų vertinimą? Apetitas mito kūrybai? Didybės jausmas tiek gimstant, tiek mirštant? Kad ir kokia priežastis būtų, realybė visada man buvo lyg staigus, netikėtas atsiradimas to, su kuo reikia susidurti. Aš visada bandžiau atkurti tą jausmą, kai esi išsiųstas, išleistas. <...> Mano romanas visą eigą (faktus, būtybes, atsitikimus) atskleidžia kaip nuostabią, judančią esatį – besivystantį, praeinantį, besirutuliojantį, skubantį įkvėpimą, tarytum pati realybė turėtų pasirinkimo laisvę, nesuskaičiuojamų savo pačios variantų kompozicinę konfigūraciją.“⁷

Štai čia ir atsakoma į klausimą „kas yra tikrovė?“ Kitaip tariant, žmogus, matydamas tik objektyviąją realybę, žvelgdamas tik į loginius objektų santykius, atsisako vidinės interpretacijos – savo asmeninio egzistencinio santykio su realybe – ir kartu praranda žmogiškumą – savo idėjinės prigimties esmę. Realybė nėra tik faktų rinkinys, kurį kalbos filosofai – nelaikę literatūrinės plunksnos, nėrašę tam, kad išganytų sielą, visad bandę viską apibrėžti – ketina paversti vieninteliu prasmingu kalbos pasauliu. „Tik faktų“ kalbos pasaulis būtų pernelyg siauras. Ar netektų tokiame pasaulyje nusižudyti poetui, kuris, S. Kierkegaardo žodžiais tariant, nelaimingas, slepia gilų nerimą širdyje, tačiau kurio lūpos taip suspaustos, kad pro jas prasiveržiantis atodūsis ir riksmas skamba kaip miela muzika? Tai to poeto muzika, jo tikrovė – „objektyvioji“ jo tikrovė. Išorė yra vidus, o ne vidus – išorė. Vidus sugeria Wittgensteino pasaulio faktus, Russello atominius, toliau neskaidomus, faktus ir transformuoja juos į Pasternako „kompozicinę nesuskaičiuojamų variantų bei versijų konfigūraciją“. Tuomet poetas (sąvoka „poetas“ čia vartojama plačiąja prasme: tai – rašytojas, žmogus, turintis pašaukimą,

gebantis subtiliai jausti ir išgyventi egzistenciją) kuria savo gyvenimo romaną. Tas pats Pasternakas šventai tikėjo, jog menas nėra lyg fontanas, trykštantis į viršų – tai greičiau kempinė, kuri viską sugeria ir tampa prisodrinta.

Poeto vidus prisodrintas išorės. Jis sugėrė aplinką ir, besąlygiško vidinio poreikio verčiamas, imasi plunksnos, taip siekdamas išreikšti savąją tiesą. Ir tai poetas turi padaryti spalvingais sakiniais, savita intonacija, kuri, Fregės manymu, nepriklauso minčiai. Bet ar gali mintis būti atskirta nuo to, kas žmogų jaudina, kas jam besąlygiškai svarbu?

Ne visi filosofai palaiko fregiškai frigidiską nuostatą dėl kalbinės išraiškos. Pavyzdžiui, T. Sodeika straipsnyje „Žodis ir tylą – poeto kalbėjimas“ jau kitiškai analizuoja A. Nykos-Niliūno eilėraštį „Mandolina“. Prieš pateikiant šio Kauno filosofo mintis, verta prisiminti ir patį aptariamąjį eilėraštį:

Mandolina

Namuos taip tylu. O tylą begalinė!
Tyliai vysta lentynoje vazos gėlių.
Tik sapnuodama rauda sena mandolina
Ir šešėlis dainuoja apie drugelius.

„Namuos taip tylu“ – atrodytų, tai paprastas tam tikro fakto konstatavimas. Beje, visiškai nereikšmingo – didelio čia daikto, kad namuose tylu. Tačiau kaip tik dėl to, kad poetas šį faktą konstatuoja, kad jis jį iš-reiškia, tas faktas ir virsta reikšmingu. <...> Tai, ką girdime, išklausydami į žodžius „namuos taip tylu“, jau nebėra tylą. Greičiau tai tylos netektis. Kitaip sakant, iš-reikštoji tylą tampa reikšminga tik todėl, kad jos netekome! Tai nereiškia, jog reikšmingu tampa pirmiausia tylos stygius, tačiau kaip tik per šio stygiaus reikšmingumą, tai yra netiesiogiai, reikšminga tampa ir pati tylą. Ir tikrai – juk be šio sakinio daugelis iš mūsų, jį perskaičiusių, galbūt niekados nebūtume suvoke, kaip reikšminga yra tai, kad „namuos taip tylu“.⁸

Štai iš kur kyla poetinio žodžio reikšmingumas, poetinio sakinio prasmingumas, poetinio fakto tiesa, nuspaltintos minties

informatyvumas bei funkcionalumas. Literatūrinė kalba taip pat yra tikrovės – ne menkesnės už loginę kalbą išreiškiamą, – tik paprasčiausiai kitokios, atspindys. Tai, kas vadinama idealia kalba filosofijoje arba gamtos moksluose, gali būti netinkama literatūroje, ir atvirkščiai. Kas Cezariui, tai Cezariui. Todėl Russellas privalėjo paaiškinti savo teiginį, kad jo „Principia mathematica“ parašyta idealia kalba. Jei tai paaiškina pats veikalo pavadinimas, kita kalba. Žinoma, Russellas nemanė, kad jo kalba ideali menine prasme. Literatūrinės Nobelio premijos laureatas puikiai skyrė beletristinę kalbos būdą nuo filosofinio. Jis nereikalavo, kad žmonės keistų kasdieninę „netobulą“ ar „neidealią“ kalbą. Vis dėlto jo analitinės filosofijos idėjos turėjo didelės įtakos. Filosofiniai anglų analitiko įsitikinimai nėra nekaltas dalykas, nes: 1) jei analitinė filosofija kuria idealią kalbą, tuomet čia presuponuojama mintis, jog beletristinis išraiškos būdas užima žemesnę poziciją kalbos tobulo hierarchijoje (įdomu pastebėti, kad pats Russelas taip pat yra parašęs knygų ir graščiau literatūrine kalba); 2) suteikia priežastį įvairiems autoriams – tokiems kaip anksčiau minėtas profesorius Steineris – užkimusiu balsu skelbti romano pabaigą; 3) įkvepia teisę su pasididžiavimu tarti žodžius: „aš niekada neskaitau romanų“.

Analitinė filosofija svarbi tikslinant gamtos mokslų kalbą, sprendžiant technines problemas – kuomet, suvokiant dalykus, ypač svarbu išvengti daugiaprasmiškumo. Analitinė filosofija naudinga ir pačiai literatūrai, nes semantikai ir pragmatikai pamatus padėjo Fregė, Russellas bei Wittgensteinas. Problema atsiranda tada, kai tyrimo metodas supainiojamas su ideologija. Žodis „ideologija“ turėtų būti suprantamas neutralia prasme – nei pozityviai, nei negatyviai. Analitinė filosofija niekada neskelsbė „kryžiaus karo“ prieš romaną. (To nedaro ir prof. Steineris. Jis tik bando pastebėti susiklosčiusią situaciją: literatūrinio žodžio galios ribotumą, išryškėjantį, kuomet susiduriama su technikos galimybėmis bei universaliu astrofizikų susikalbėjimu formulėmis. Steineris rūpi literatūros santykis su tikrove, ji domina, kur yra lemtingas plyšys tarp literatūrinio teksto ir realios gyvenimo tikrovių, pavyzdžiui,

pasak Steinerio: vakare žmogus skaito klasiką, o ryte eina į darbą, Aušvitco konslagerį – žudyti kito žmogaus. Tad kur ta literatūros galia būti didingesnei už mirtį?)⁹ Todėl nereikėtų žodžio „ideologija“ tapatinti su tokiau įprastu ideologijos kontekstu kaip „marksizmo ideologija“ ar pan. Ideologija čia turėtų būti suprasta vien kaip tam tikra analitinės filosofijos propaguojama idėja. Ši idėja giliai įleidusi šaknis į kalbą. XIX amžiuje buvo dar besąlygiškai tikima industrinės revoliucijos laimėjimais, tačiau, laikui bėgant, remiantis empirine patirtimi bei gamtos mokslų tikslumu, susiformavo filosofinė srovė, vadinama pozityvizmu. Jis suvokiamas, pasak A. Comte'o, kaip pozityvus žmonijos pažangos rezultatas: religiniai ir metafiziniai prietarai įveikti – viską lemia mokslinio (scientistinio) pasiekimo rezultatai. Todėl ir atsirado poreikis sukurti idealią kalbą, kuri galėtų bešališkai atspindėti objektyvų mokslo pasaulį. Tik šia prasme analitinė filosofija yra ideologija, skleidžianti savąją kalbos sampratą idėją – lygiai kaip literatūra yra ideologija, puoselėjanti meninę kalbos vertę.

Tačiau ideologija negali atsirasti be tam tikros pasaulėžiūros. Paimkime to paties Wittgensteino pavyzdį. Šio mąstytojo darbai neatsitiktinai skirstomi į ankstyvąjį ir vėlyvąjį periodus. „Filosofiniai tyrinėjimai“ – vėlyvasis darbas – smarkiai skiriasi nuo ankstyvosios analitinės metodologijos, kuri buvo aptarta šio straipsnio pradžioje. Vėlyvasis Wittgensteinas pakeitė savo požiūrį į kalbą, tad radikaliai pakito ir jo išvados. „Filosofiniuose tyrinėjimuose“ autorius atsisakė idealios kalbos pretenzijų. Kasdieninės kalbos vartojimas tapo jo analitinės filosofijos atramos tašku. „Vartoti žodį jo nepagrindžiant nereikia jį vartoti nepagrįstai“, – sakė vėlyvasis Wittgensteinas, vartojamos kalbos vertybę regėdamas joje pačioje.¹⁰ [P. 289]

Tikrovės faktai, kad ir kaip idealiai jie būtų išreikšti, lieka tušti ir beprasmiški, jeigu žmogus nesuteikia jiems prasmingo turinio. Reikia tiesioginio santykio su tikrovės fenomenais, o kad jis įvyktų, būtina, jog tas ar kitas faktas, kaip fenomenas, žmogų dominų, atkreiptų jo dėmesį. Reikia pastangų, angažavimosi tam tikrai duotybei, kad ji taptų reikšminga. Neatsitiktinai

skirtingi žmonės nevienodai apibūdina jų patiriamą realybę: vartojamas skirtingas žodynas, netapačios žodžių kombinacijos, be to, dar reikšmės turi įvairūs atspalviai, intonacija. Vieni mėnesienoje kuria eileraščius, poetiškai aprašo sidabrinių mėnulio taką, nusidriekusį per ošiančias jūros bangas, kiti gali tai jausti ir elgtis visiškai kitaip – taigi situacijos aprašymas čia kartu yra ir individualus jos vertinimas. Tad kas iš to, jei analitinis filosofas regi „idealiai“ saulėtą rytmetį, jei skaitytojui ir pačiam rašytojui asmeniškai šis rytmetis nieko nereiškia? Kaip tas sausas, fizinis rytmečio buvimo faktas virsta fenomenologiniu santykiu, matome iš Amerikos poeto Barakos eilių:

SONG FORM ¹¹

Morning uptown, quiet on the street,
no matter the distinctions that can be
made, quiet, very quiet, on the street.
Sun's not even up, just some kid and me,
skating, both of us, at the early sun,
and amazed there is grace for us, without our
having to smile to tough, or be very pleasant
even to each other. Merely to be mere, ly to be

Baraka (Leroi Jones, gimęs 1934 metais) aprašo Niujorko miestą ankstyvą rytą. Jam nerūpi jo rajono nusikaltimai ir šiukšlynai. Jis verčiau ieško transcendencijos, kurią aptinkame eilutėje „amazed that there is grace for us“. Taigi viską lemia mūsų žvilgsnis... akys. Mūsų akys – nuostabiausia ir kartu skaudžiausia gamtos dovana. Guli vyras ir moteris vienas šalia kito – nuogi – ir žvelgia į vienas kito kūną. Jie regi grožį, tą taip tobulai nulieta odą, dengiančią mėsą, kuri kažkada supus, taps kirmėlių buveine. O akys, tos pačios akys, kurios mato šviesą ir tamsą, gėles ir mėslą, vaivorykštę ir karą, kažkada išnyks, palikdamos tuščias įdubas kaukolėje. Ir tai mūsų akių likimas – likimas akių, kurios suspindi, išvydusios katedras. Tad kokia gi ta ideali kalba, kuri turėtų išreikšti tai, ką regi akys? Gal štai tokia:

„Akys yra regos organai, siunčiantys nervinius impulsus į galvos smegenis, kai juos dirgina šviesos spinduliai, atsispindėję nuo aplinkos objektų. Galvos smegenyse šie impulsai

analizuojami, ir sukuriamas vaizdas. Akis yra rutulio formos (sferinė) kapsulė. Tai vadinamasis akies obuolys, kurį sudaro keletas audinio sluoksnių ir darinų“¹²

Čia vėlgi jaučiame, kad kas Cezariui, tas Cezariui, tai yra kas tinka (žodis „tinka“ čia vartojamas sąlygiškai, nes citata iš Biologijos žinyno, pagal analitinę filosofiją, dar toli gražu nėra „ideali kalba“: net ir šioje citatoje būtų rasta daug „neprasmingų“ žodžių) biologijos vadovėliui, tas netinka Anos Kareninos romanui – Anos žvilgsniui ar jos akims apibūdinti.

Žmogus – tai juslinė būtybė su plakančia širdimi, tekančiu krauju, venomis ir kraujagyslėmis, nervų impulsais, hormonų audromis – o ne tik determinuotas modelis su unikaliu DNR kodu. Žmogus turi savo istoriją, jos patirtį. Romanas visa tai pasakoja, pasirinkdamas dėmesio vertus herojus, kurie nebūtinai yra didvyriai – o tai gali būti personažai, kurie, paprasčiausiai įmesti į gyvenimo upę, bando suprasti, kodėl jie plaukia pasroviui, kodėl yra vienasparniai arba dėl ko kiekviena jų diena tokia pati, tokia realistiška, objektyvi. Ir štai romanas, kaip tam tikro gyvenimo vizija, pasakoja skaitytojui objektyvios mokslo realybės neužfiksuotą istoriją, kuri tarsi prabėgo, niekieno nepastebėta, neįtraukta į interneto puslapius. O jei literatūra prabyla apie įžymias istorijas, nuotykius, didvyriškus žygdarbius – tai gera literatūra, prisidrinta metaforų, palyginimų, daugiaprasmių būdvardžių, atveriančių sakinio turinyje užfiksuotus herojaus asmeninio išgyvenimo faktus. Kitaip tariant, romane atsiskleidžia tam tikros gyvenimo patirties visuma. Fenomenali patirtis reikalauja fenomenalios kalbos tai patirčiai iš-reikšti. „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika“ sako, kad priešdėlis „iš-“ suteikia tranzityviniams aktyvios veiklos veiksmažodžiams (o veiksmažodis „reikšti“ gali būti priskirtas šiai veiksmažodžių rūšiai) kryptį iš vidaus.¹³ Sodeika minėtame straipsnyje „Žodis ir tyla – poeto kalbėjimas“ žodį „iš-reikšti“ komentuoja taip:

„Vadinasi, savuoju sakymu ką nors „iš-reikšdami“, mes iškeliamo į išorę ar / ir paskleidžiame į visas puses tai, kas iki šiol buvo sutelkta mūsų viduje. Tačiau tai, kas iš-reiškiama,

yra reikšmė, o „reikšmė“ yra tai, kas reikšminga, kitaip sakant, kas svarbu. O reikšmingumo arba svarbos matas yra ne kas kita, kaip tik mūsų rūpesčio mastas.”¹⁴

Todėl romanas visų pirma iš-reiškia žmogaus rūpesčio mastą, ir jam skelbti mirtį ne tik neatsakinga, bet ir šventvagiška.

Vienos dimensijos herojų, buką, nuobodų ir neįdomų, niekada nesidairantį po žvaigždėtą dangų, lengviau aprašyti sausa, nekūrybiška – ta „idealia“ analitinės filosofijos kalba, kuri tiksliai atspindėtų herojaus bukumo faktus. Norint apibūdinti Bethoveno ar Čiurlionio gyvenimą, neužtenka konstatuoti biografijos faktus. Kelias dimensijas turinti asmenybė atsiskleidžia kaip dvimatė ar trimatė būtybė, kurios lingvistinio atvaizdo kūrimas reikalauja sudėtingos kalbos. Net nelaimingas paties Wittgensteino, prieštaravimų draskomos asmenybės, gyvenimas sukėlė prozos ir dramos tekstų laviną. Štai kodėl Pasternakas minėtame „Interpretacijos“ laiške išsitarė, kad, užuot tiksliai apibrėžęs savo herojus, jis stengėsi neužučiomis juos išdildyti. Taip jis norėjo parodyti nevaržomą laisvę.

Žinoma, kalba, kad ir kokia ideali ji būtų literatūros ar analitinės filosofijos prasme, visada lieka ribota. Kalba taip jau surėdyta, kad, būdama orientuota į jutiminės patirties iš-raiską, negali kartu iš-reikšti metafizinės tiesos. Net teigdami „Dievas amžinas“, iš tiesų nieko nepasakome. Mes nesuvokiame amžinumo. Žmogus suvokia tik tai, kas priklauso laiko ir erdvės matui. Kalba negali nusakyti to, kas nepriklauso mūsų patirčiai. Žinoma, mes puikiai suvokiame, kas norima pasakyti žodžiais „Dievas amžinas“. Vis dėlto ką tai reiškia? Mums lengviau suprasti kalbą apie žmogų, ieškančią Dievo, trokštantį amžinybės – tačiau pats grynas Dievo amžinumas, atskirtas nuo žmogaus patirties, vargiai suvokiamas. Ir tai ne tik lingvistiniu požiūriu. Astronomai negali kalbėti apie Juodąją skylę net ir fizikos formulėmis. Mūsų fizika neapėmia belaidės ir beerdvės Juodosios skylės esaties – niekio. Neįmanoma suvokti tai, kas neegzistuoja, bet vis dėlto yra. Astronomai pripažįsta, kad, jei kada nors suvoksime Juodąją skylę, greičiausiai sužinosime ir visos Visatos atsiradimo paslaptį.

Bet to gali niekada ir neįvykti. Palydovo, kuris ištirtų juodąją skylę, nenusiūsi, nes ten jis paprasčiausiai išnyktų esamame niekyje. Neįmanoma ten „nusiūsti“ ir žodžio. Frazė „esamas niekis“ nieko nesako, lygiai kaip ir posakis „Dievas yra amžinas“. Šia prasme teisus ankstyvasis Wittgensteinas: „Apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti“. Tačiau teisus ir Sodeika, pasakęs, jog visada galima kalbėti apie tai, kaip turime elgtis tylėdami. Mes visada galime iš-reikšti tai, kas mums rūpi, kas mus džiugina ir kankina – tiesiog yra mums svarbu. Galbūt dėl ribotos kalbos galios mes niekada to padaryti iki galo ir nepajėgsime, bet tai nereiškia, jog nebereikia rašyti ir skaityti romano, kuris stengiasi iš-reikšti, kas mums rūpi: apie žuvėdros kivykščiojimą, upelio čiurlenimą, Hemingway'aus senį jūroje. Jei mes dar tikime žmogaus siela kaip kažkuo daugiau nei tik smegenų mėsa, užtraugta neuronų rūgštyje, tai tikėjime ir kalba, kuri gali tą sielą išganyti – eilėraščių, romanu.

Šis kvietimas tikėti literatūrine kalba nėra atsitiktinis. Technokratinėje epochoje, žmogui maigant kompiuterio klaviatūrą, manipuliuojant digitaline kalba, lieka tikėti meninės kalbos verte. Dabar visi žino, kad žinutės elektroniniu paštu greitesnės nei išsamūs ir vaizdingi laišakai, keliaujantys kelias dienas. Ideali kalba tapo trumpa, tikslia, kaip amerikiečiai sako, *to the point* kalba. Nebereikia ilgų įvadų, šmaikščių palyginimų, meniško žodžio išsamumo. Pageidaujama verčiau esmės ir vienareikšmiškumo. Kitaip sakant, populiari kalba yra ta, kuri praktiška, lengvai ir informatyviai vartojama – suvartojama, suvirškinama ir išmetama į masinės komunikacijos tinklą it išmata. Ir tik vienetai susimąsto, kad lingvistinio derliaus skonis ateityje priklausys nuo šios dienos trąšų. O tie vienetai – tai tie, kurių mažiausiai klausoma, kurių balsas skamba lyg tyruose šaukiančiojo, pavyzdžiui, įspėjantys G. Kuprevičiaus žodžiai: „Deja, Hitlerio pamokos nieko nepamokė, o tik dar labiau patvirtino taisyklę: proto miegas gimdo pabaisas“.¹⁵ Tad galima spėlioti, kokių kiborgu taps žmogus, palaidojęs romaną (ne komercinį ar banalios meilės žanro, o tą, kuris byloja

gyvenimą, platesnį už dangų); tačiau aišku, kad, nuvertinęs beletristinį originalumą bei įmantrumą, XXI amžiaus žmogus kartu nuvertins ir pats save. Tik robotui nė motais, kad nejaucia egzistencinės lyrikos, sužydėjus vyšnių sodui, arba kad jo širdies nemaudžia rudenį pageltę lapai, tokie rusvai žali, vangogiškų spalvų – it gyva melancholiška melodija. Jei nebebus literatūros, gebančios tai iš-reikšti, tuomet nebus ir transcendentinio judesio iš objektyvios faktų tikrovės – to judesio, kurio dėka gimė čiurlioniškos vizijos, kūrybinis įkvėpimas, amžinumo ilgesys.

A. Maceina mano, kad ir pati filosofija siekia peržengti gramatinę plotmę, pakildama į metafizinę dimensiją:

„Patį artimiausiąjį ir tiesioginį filosofavimo siekinį vadiname ištara: filosofas visų pirma siekia nusakyti, kad „tai ir tai“ ar „taip ir taip“ yra. Logiškai žiūrint, šisai „yra“ sudaro jungtį (copula) tarp veiksnio ir tarinio, pavyzdžiui, ažuolas yra medis. Nagrinėjant tačiau ištarnos sąrangą pasirodo, kad „yra“ niekad neišsemia formalinės jungties veikmeniu, nes tarti, kad kas nors yra, reiškia priskirti šiam „kas nors“ buvimą, o tuo pačiu peržengti loginę bei gramatinę plotmę ir pakilti į metafizinį matmenį. Todėl ištara nėra grynai loginės prigimties, kaip ją norėtų suvokti logistikos atstovai (G. Boole, R. Carnap, G. Frege, H. Reichenbach, E. Schroder, A. Tarski ir kiti). Ištara yra metafizė savo esme.“¹⁶

Tariant baigiamąjį šio straipsnio žodį, galbūt būtų teisinga padaryti tokią išvadą: ideali kalba priklauso tiek analitinei filosofijai, tiek literatūrai, nes, nepaisant skirtingo jų ištarnos būdo bei tikrėnybių suvokimo, pačiu ištarnos veiksmu kylama į metafiziką. Deja, tik „kylama“. Kaip buvo sakyta, kalba turi savo ribą. Ištara, kad ir kokia logiška ar literatūriškai vaizdinga ji būtų, visada išsisklaido ore, vos fonemoms nuaidėjus erdvėje ir laike. Užrašytas žodis pamirštamas, kartais net sudeginamas. Kitaip sakant, kai žodžiu kam nors priskiriame buvimą, apie kurį kalba Maceina, mes viso labo tik tiek ir padarome. Pats buvimas visada išlieka nepaliestas – tik pastanga žmogiška kalba iš-reikšti Būtį. Todėl kad ir kokia ideali būtų kalba, ji nepajėgia aprėpti

neaprėpiamos Būties. Visuomet išlieka neperžengiama bedugnė tarp kalbos ir tikrovės. Tačiau lieka tikrovės patirtis ir jos išgyvenimas – net ir tuo atveju, kai jokia ištara iki galo neišreiškia to gyvenimo. Todėl šventa kalbos klausytojo bei skaitytojo pareiga yra ieškoti to, kas lieka neatskleista per žodį, nes anapus žodžio glūdi Kolumbo ieškota žemė...

Tomas Kavaliauskas

FROM THE IDEAL LANGUAGE TO THE DEATH OF A NOVEL

Summary

This article analyses what is the “ideal language” in analytical philosophy and literature. G. Frege, L. Wittgenstein, B. Russell are the authors of analytical philosophy whose philosophical ideas are presented here. B. Pasternak, S. Rushdie, T. Sodeika are the authors whose ideas are used in order to present a different understanding of what the “ideal language” is: for analytical philosophy the “ideal language” is such a language, which represents the objective world as supposedly it is, whereas in literature the “ideal language” is not obligated to reflect the reality as it is, since literature itself is a reality.

The goal of the article is to find the reason why G. Steiner has announced the death of a novel. The death of a novel is the death of literature as well; thus, the consequences of it are discussed here too. Finally, this essay concludes that language – regardless whether it is literary or analytical – has its own limits.

¹ Newen, A. & Von Savigny, E. [vadas į analitinę filosofiją. Vilnius, 1999. P. 35

² Ten pat. P. 63 – 64.

³ Ten pat. P. 74.

⁴ Ten pat. P. 75.

⁵ Wittgenstein, L. Traktatus Logico-Philosophicus, in: Rinktiniai Raštai. Vilnius, 1995. P. 112.

⁶ Rušdis S. Dar kartą užtartiant romaną // Nemunas. 2000. P. 43 – 44.

⁷ *Pasternak. B.* Interpretation // The New Yorker.

⁸ *Sodeika T.* Žodis ir tylą – poeto kalbėjimas // Darbai ir dienos. 2000. Nr. 22. P. 59.

⁹ *Steineris. G.* Requiem „aukštajai“ kultūrai // Šiaurės Atėnai. 2001. Nr. 10. P. 8.

¹⁰ *Wittgenstein. L.* Filosofiniai tyrinėjimai, in: Rinktiniai raštai, Vilnius, 1995. P. 237.

¹¹ *Baraka. A.* Song Form / Jenkins, D. Looking an Ox in the Eye (American poetry in the twentieth century). Faber, 1997. P. 75.

¹² Biologijos žinynas. Kaunas, 1997. P. 20.

¹³ Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Vilnius, 1996. P. 283 – 288, 404.

¹⁴ *Sodeika. T.* Žodis ir tylą – poeto kalbėjimas // Darbai ir dienos. 2000. Nr. 22. P. 57.

¹⁵ *Kuprevičius. G.* Trys meno jėgos // Nemunas. 2000. Nr. 7 – 8. P. 39.

¹⁶ *Maceina. A.* Filosofijos kilmė ir prasmė, in: Raštai VI. Vilnius, 1994. P. 200.

Recenzavo dr. Rūta Samulionienė